

УДК 811.162.2(038)
С48

Словник синонімів та антонімів сучасної української мови. 5–11-й класи [Текст] / упоряд. О. Ю. Богданова, М. В. Коновалова. — Х. : Вид. група «Основа», 2019. — 159, [1] с.

ISBN 978-617-00-3683-4.

Словник-довідник містить перелік найуживаніших слів, до яких дібрано синонімічні відповідники, що супроводжуються стислими тлумаченнями та стилістичними ремарками. В окремому реєстрі покажчика за абеткою розміщено всі синоніми словника із зазначенням назви синонімічного ряду.

Окремо подано антонімічні пари, проілюстроване вживання та особливості сполучуваності слів із протилежним значенням.

Відповідає вимогам нової редакції Українського правопису 2019 року.

Видання стане в пригоді учням середньої школи, учителям, а також усім, хто цікавиться вивченням рідної мови.

УДК 811.162.2(038)

ISBN 978-617-00-3683-4

© Богданова О. Ю., Коновалова М. В.,
упорядкування, 2019

© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2019

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

Синоніми (від грец. *synonymos* — однойменний) — це слова, що по-різному звучать, але близькі за значенням. Вони різняться відтінками значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами або можуть бути тотожними за значенням. Зважаючи на ці особливості, синоніми можна поділити на такі групи:

а) **лексичні синоніми**, що різняться смисловими відтінками: *відомий* — *видатний, славетний, знаменитий*; *стислий* — *короткий, лаконічний*; *здобуток* — *досягнення, завоювання*; *дефект* — *недолік, вада*;

б) **стилістичні синоніми**, що різняться емоційно-експресивним забарвленням: *говорити* — *мовити, промовляти, ректи, верзти, балакати, базікати, теревенити*; *іти-ступати, простувати, прямувати, шкандибати, плентатися, чвалати*; *розуміти* — *осягати, метикувати*; *щоб* — *аби*; *оскільки* — *тому що, через те що, позаяк*;

в) **абсолютні синоніми**, які не мають відмінностей щодо лексичного значення: *століття* — *сторіччя*; *процент* — *відсоток*; *аплодисменти* — *оплески*; *площа* — *майдан*; *шеф* — *керівник*.

Абсолютних синонімів у мові небагато. Поступово вони розходяться у значенні або у вживанні, аби не бути безцільними заміниками один одного. Серед таких слів-дублетів є багато українських відповідників до запозичених слів, часто термінологічних понять, напр.: *оксидация* — *окислення*; *лінгвістика* — *мовознавство*; *симптом* — *ознака*; *прерогатива* — *перевага*; *інвестор* — *вкладник*; *контракт* — *договір*; *апеляція* — *звертання*; *баланс* — *рівновага тощо*. Проте назву «абсолютні синоніми» усе ж потрібно розуміти із певним застереженням, оскільки в мовній практиці повних синонімів, як таких, по суті, немає, тому що за своїм фактичним становищем у стилістичній системі вони різняться частотністю вживання, певною стилістичною маркованістю, неоднаковою активністю використання в різних стилях, сполучуваністю тощо.

Синонімічне багатство мови передусім свідчить про її красу, здатність передавати всі відтінки значень слів та емоційно-експресивне забарвлення. «Багатство синонімів — одна з питомих ознак багатства мови взагалі» — наголошував М. Рильський. Ось яскраві приклади розмаїття синонімів української мови: *завірюха* — *метелиця, хуртовина, курява, віхола, буран, заметіль, пурга, хуга, сніговій, сніговійниця, поземка, пороша, хиза, охиза,*

хурія, хурдига, хурделиця, шквиря, зав'юга, завія, кура, хвижа, хвища. Однією з важливих функцій синонімів у мовленні є урізноманітнення викладення, уникнення монотонності, повторів. Засновуючись на певному значенневому нюансі слова, можна виділити, підсилити, уточнити, оцінити, а отже, висловити думку якнайдоречніше.

Зважаючи на принцип змістової адекватності значень синонімів, що з'єднуються в одному ряді, розгортання деяких синонімічних рядів подано дещо звужено. Так, наприклад, із синонімічних відповідників до слова *говорити* створено кілька окремих синонімічних груп власними реєстровими словами. Одна з них при реєстровому *говорити*, друга — при *базікати*, третя — при *мири-ти*, четверта — при *товкмачити* тощо. Кожен із цих реєстрових синонімів має особливі відтінки, за якими було дібрано до них синоніми.

Антоніми — слова з протилежними значеннями. Антоніми так само, як синоніми, належать до однієї частини мови. Антонімами можуть бути іменники (*радість — смуток*), прикметники (*молодий — старий*), дієслова (*будувати — руйнувати*), прислівники (*угору — униз*), займенники (*усі — ніхто*). Іноді антоніми розрізняються префіксами: *друг — недруг, грамотний — безграмотний, заходити — виходити*.

Антоніми також поділяють на **загальномовні та контекстуальні**. Більшість антонімів характеризують якості (*гарний — поганий, розумний — дурний, рідний — чужий, густий — рідкий і т. ін.*). Чимало є й таких, які вказують на просторові та тимчасові відносини (*великий — маленький, просторий — тісний, високий — низький, широкий — вузький; ранній — пізній, день — ніч*); менше антонімічних пар із кількісним значенням (*багато хто — деякі; єдиний — численний*). Трапляються протилежні найменування дій, станів (*плакати — сміятися, радіти — сумувати*), але таких небагато.

Розвиток антонімічних відносин у лексиці відображає наше сприйняття дійсності у всій її суперечливій складності та взаємозумовленості. Тому контрастні слова не тільки протиставлені одне одному, але й тісно взаємопов'язані. Слово *добрий*, наприклад, викликає в нашій уяві слово *злий*, *далеко* нагадує про *близько*, *прискорити* — про *сповільнити*. Антоніми стоять на крайніх точках лексичної парадигми, але між ними у мові можуть бути слова, що відображають зазначені ознаки різною мірою, тобто їхнє спадання або зростання. Наприклад: *багатий — заможний — незаможний — бідний — жебрак; шкідливий — нешкідливий — корисний*. Таке протиставлення припускає можливий ступінь посилення

ознаки, якості, дії, або градацію (лат. *gradatio* — поступове підвищення). Семантична градація властива лише тим антонімам, смислова структура яких містить указівку на ступінь якості: *молодий — старий, великий — маленький, дрібний — великий*. Інші антонімічні пари позбавлені ознаки градації: *верх — низ, день — ніч, життя — смерть, чоловік — жінка*.

Антоніми з ознакою градації у мові можуть взаємозамінюватися для надання висловленню ввічливої форми; так, доречніше сказати *літній*, ніж *старий*. Слова, що вживають для усунення різкості або грубості фрази, називаються *евфемізмами* (гр. *eu* — добре + *phemi* — говорю). Тому, спираючись на це, іноді говорять про антоніми-евфемізми, які висловлюють значення протилежності в пом'якшеній формі. За структурою антоніми поділяють на *різнокореневі* (*день — ніч*) і *однокореневі* (*приходити — ходити, революція — контрреволюція*). Перші становлять групу власне лексичних антонімів, другі — лексико-граматичних. У однокоренових антонімів протилежність значення зумовлена різними префіксами, які також здатні вступати в антонімічні відносини, порівн.: *вкласти — викласти, приставити — відставити, закрити — відкрити*.

Першу частину нашого словника присвячено синонімам, а другу — антонімам. Цей словник покликаний допомогти викладачеві мови в організації занять, спрямованих на розвиток усного та писемного мовлення учнів старших класів, на підвищення їхньої стилістичної майстерності та загальної мовної культури. Робота з нашим словником сприятиме збагаченню активного запасу слів, формуванню навички добирати потрібний антонім або синонім до слова, розвиватиме здатність мислити і розуміти слово з усіма його семантичними відтінками.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

анал., а. — аналогічне поняття в інших культурах

анат., ан. — анатомія

бар., б. — барбаризм / варваризм

б. з. — безпідставно занедбане

біб., бв. — біблійний вжиток

бібл., бл. — бібліотечний термін

біол., бі. — біологія

бот., бт. — ботаніка

буд., бд. — будівництво, архітектура

від., відпов. — відповідно

вій., в-й — військовий термін

вст. — вставне слово

вул., вл. — вуличне/вульгарне/слово

г. — слово галицького варіанту

гір., гр. — гірництво

грам., грм. — граматичний термін

д. — діалектизм

див., д! — дивись!

дип., дп. — дипломатія

дит., дт. — дитяча мова

дієс., д-о — дієслово

док., дк. — dokonana форма дієслова

досл. — дослівно

ев. — евфемізм

ек. — економіка, фінанси

ел. — електрика

етн. — етнографізм

ж. — жартівливе слово

жін., жп. — жіночий рід, жіночого роду

жм. — з живої мови

жрг. — жаргон / тюремний

з. — забуте слово

зай., з-к — займенник

зап., зп. — запозичення

зб. — збірне поняття

зв. — звертання

зі сл. — зі словом

зн. — зневажливо

з. п. — заступає поняття

зст. — архаїзм

з ч. — з часткою
ід. — ідіоматичний зворот
ім., і. — іменник
ір. — іронічно
іст., іс. — історія
кн., к. — книжне або штучне слово
кул., кл. — кулінарія
лай., л. — лайливе слово
лінг., лг. — мовознавчий термін
літ., лт. — літературознавство
май., м-й — майбутній час
мат., мт. — математика
мед., мд. — медицина
мет., мт. — метеорологія
міт. — мітологія (також народна)
мн. — множина
мор. — морській термін
муз. — музичний термін
н. — наприклад
нг. — негативне забарвлення
неос. — неособове дієслово
обр., о. — образно
од. — одиниця
од. зб. — одиниця збірного поняття
ок. — вжито okazіонально, новотвір
ос. — особа 1, 2 або 3
п. — переносне значення
пі., пор. — порівняй!
п-к — *прикметник*
поб., пб. — побутовий вжиток
поет., по. — поетична мова
пр. — прислівник
приб. — приблизно
прій. — прийменник
р. — рідко
рел., рл. — релігія
сил., с. — підсилений ефект
сов. — советизм
сп. — сполучник
спрт. — спорт
суч., сч. — ближче до сучасності
тех., т. — сфера техніки
укр. е. — український еквівалент

- ур.* — урочисто
у фр. — у реченнях і фразеології
фам., ф. — фамільярно
філ., фл. — філософія
флк. — фольклор
фр. — французька
цер. — церковний вжиток
ч. — частка
чис., ч-к — числівник
шк. — шкільний побут
юр. — юридичний термін
як зв. — як звертання
як ім. — як іменник
як прий. — як прийменник
(?) — у питальних реченнях
(!) — вигук
/-/ — знак/риска/заступає у курсивних дужках слово *про*

УКРАЇНСЬКА АБЕТКА

А а Б б В в Г г Ґ ґ Д д
Е е Є є Ж ж З з И и
І і Іі іі Й й К к Л л М м
Н н О о П п Р р С с
Т т У у Ф ф Х х Ц ц Ч ч
Ш ш Щ щ Ъ ъ Ю ю Я я

СИНОНІМИ

— А —

АВТОРИТЕТНИЙ, (*зарекомендований*) престижевий, *сов.* престижний; (*голос*) вплибовий, поважний, ваговитий; кваліфікований, що знає діло; (*тон*) упевнений.

АГНЕЦЬ, ягня, ягнятко, ярча.

АГО́В! агу! агей! гей! ей! галло! увага!

АГО́НЯ, конання, му́ка, *укр.* передсмертя; (*повільне*) умирання.

АГЕ́НТ, (*розвідки*) шпигу́н, розвідник, розвідач, розвідувач; *жм.* донощик, інформатор, *г.* конфідент, нюхало, стукач, сексот, фіска́л; (*фірми*) представник, репрезентант, виконавець, службовець.

АГЕ́НТСТВО, *г.* агенція; (*відділ фірми*) філія, відділок, відділення; (*установа*) бюро́, за́клад, конто́ра.

АГІТУВА́ТИ, вести агітацію; умовляти, переконувати; проповідувати, закликати до.

АГРЕСИ́ВНИЙ, напасницький, загарбницький, нападницький, войовничий, завойовницький.

АДАПТУВА́ТИ, пристосовувати, припасовувати, приладжувати, прилаштовувати; (*рослини*) акліматизувати; (*текст*) спрощувати, скорочувати.

АДВОКА́Т, юрист, *іст.* присяжний повірений, *з.* повірник; (*у суді*) оборонець, захисник; *жм.* заступник.

АДЕКВА́ТНИЙ, цілком відповідний, тотожний, рівнозначний, рівний з.

АДМІНІСТРА́ЦІЯ, керівництво, провід, начальство, шефи, зб. апарат; (*орган*) управа, управління, уряд, (*військова*) командування; (*дія*) урядування, адміністрування.

АДРЕСА́Т, (*хто дістає пошту*) *сов.* одержувач.

АЖ *сп., (сумно)* навіть, раптом, як ось; по́ки, до́ти, по́ки/н. чека́й.

АЖ-АЖ-АЖ *ч.,* дуже, страшно, страшенно.

АЖЮТА́Ж, зб́удження, хвилювання, гарячка, *сил.* лихоманка.

АЖУ́РНИЙ, прозрий, просвітчастий, прозбристий, гратчастий, мереживний; (*майстерно виконаний*) тендітний, делікатний, тонкий, витончений; ажуровий.

А́ЗБУКА, (*перша книжка*) буквар, грама́тка; (*знань*) початки.

А́ЗІ, (*наук*) основи, початки, елементи, засади, аксіоми; загальновідоме.

АКО́РД, співзвуччя, співзвучність, милозвучність, *у фр.* гармонія; *зст.* уго́да; *р.* злаго́да.

АКСЕСУА́Р, озна́ка, дета́ль, причанда́л, предме́т, *зб.* причанда́лля; (*у творі*) атрибу́т; (*на сцені*) предмет бутафо́рії.

АКСІО́МА, (*бездоказова істина*) постула́т; *п.* очеви́дність; *жм.* правило, зако́н.

АКТ, дія, подія, учи́нок, процéс, процеду́ра; (*державний*) ука́з, гра́мота, постано́ва, ухва́ла, універса́л; (*документ*) протоко́л, за́пис.

АКТИ́ВНИЙ, дія́льний, беручки́й, непосидю́щий, невто́мний, енергі́йний, мото́рний, ініціати́вний, зара́дний, *сил.* завзя́тий, заповзя́тий, наполе́гливий, завзяту́щий, *обр.* що лі́зе в усі дірки́.

АКТО́Р, арти́ст, лицеді́й, викона́вець, (*комедійний*) ко́мік, *іс.* скоморо́х; (*масових сцен*) статі́ст; кривля́ка.

АКТУА́ЛЬНИЙ, (*тепер*) злободéнний, суча́сний, який на часі, своєча́сний; важли́вий, пекучи́й, болю́чий, *сов.* животрепéтний.

АКУМУ́ЛЮВА́ТИ, при́збірувати, нагрома́джувати, накопи́чувати, склада́ти, зосере́джувати, збира́ти.

АКУРА́ТНИЙ, охайни́й, чепурни́й, *р.* кукі́бний; (*у діях*) то́чний, пунктуа́льний, *сил.* педанти́чний; (*на службі*) стара́нний, ретельни́й, *жм.* спра́вний.

АКЦІ́Я, (*військова*) опера́ція; (*героїчний*) по́двиг, діло, *ек.* ці́нний папі́р.

АЛЕ́ *сп.*, та, протé, одна́к, одна́че, а, а вті́м, а протé, але́ж, аж, тільки, коли́ ж.

АЛЕГО́РИ́Я, інакомóвлення, *ок.* іномóвлення, *обр.* езо́півська мо́ва.

АЛЕ́Я, *з.* про сад; (*парку*) дорі́жка, *р.* хідни́к; (*посеред вулиці*) бульва́р; але́йка.

АЛЬТЕРНА́ТИ́ВА, ви́бір; (*на два шанси*) дилéма, *ід.* абó-абó, одне́ з двох.

АМАЗО́НКА, ве́ршниця, жі́нка-верхіве́ць, жі́нка-ве́ршник; (*одяг*) сукня́ амазо́нки.

АМА́ТОР, любі́тель, дилета́нт, *як ім.* охóчий до; *фр.* нефахіве́ць, непрофесіона́л.

АМБА! кіне́ць! сме́рть! каю́к! капу́т! ша́баш! край! амі́нь!

АМБАСА́ДА *г.*, посóльство, представни́цтво, *сов.* повпредство.

АМБІ́ТНИЙ, самолю́бний, гонорові́тий, го́рдий, честолю́бний, гонорі́стий; наполе́нівський, ура́зливий.

АМБРАЗУ́РА, (*у стіні*) óтвір, прóріз; (*у му́рі фортеці*) бі́йни́ця, стрі́льни́ця.

АМБРО́ЗІ́Я, (*ароматна*) нектáр, *обр.* їжа бо́гів; *ок.* натира́ння.

АМНÉСТІ́Я, (*для в'язнів*) поми́лування, прóщення, дарува́ння, забу́ття прові́ни.

АМОРАЛЬНИЙ, неморальний, розпусний, розбещений; (*учинок*) непохвальний, безчесний, безсовісний, несправедливий, *сил.* безпринципний.

АМУНІЦІЯ, (*військова*) спорядження, споряд; (*рибалки*) причандалі, *жм.* справа.

АМУРИ *жм.*, фіглі-міглі, кохання, весілля, залицяння; любовні пригоди.

АНАЛІЗУВАТИ, піддавати аналізу, розглядати, обмірковувати, *о.* крутити на всі боки, міркувати всіма сторонами; обговорювати; досліджувати, вивчати, студіювати.

АНАЛОГІЯ, схожість, подібність, подоба; *у фр.* паралель; (*з чим*) відповідність до; (*цілковита*) тотожність.

АНАРХІЯ, хаос, безладдя, стихійність, недисциплінованість, неорганізованість; (*у країні*) безладдя, беззаконня; (*багатовладдя*) отаманія.

АНЕКДОТА, сміховина, сміховінка, смішна/кумедна/історія, *ж. сов.* анекдот; (*щось кумедне*) кумедія, сміхота, сміх, *ід.* сміх та й годі; *пн.* побрехенька.

АНЕКСІЯ, (*земель*) приєднання, загарбання, *ір.* возз'єднання; *пор.* окупація.

АНЕМІЯ, недокрів'я; безсилість, безсилля, слабкість, кволість, умлівання.

АНЕСТЕЗІЯ, знечуження, знеболення.

АНКЕТА, питальник, запитальник; бланк, бланок; характеристика.

АНОМАЛЬНИЙ, незвичний, дивний, неприродний, ненормальний, *сил.* чудернацький; патологічний.

АНОНІМНИЙ, (*лист*) не підписаний, безіменний, таємний, секретний, засекречений, невідомий; (*твір*) без авторства.

АНОНСУВАТИ, афішувати, оголошувати, повідомляти, сповіщати.

АНСАМБЛЬ, (*виконавців*) група, колектив, (*співаків*) капеля, хор, (*музик*) оркестра; (*у грі*) узгодженість, злагодженість; (*архитектурний*) комплекс, композиція.

АНТАГОНІЗМ, (*расовий*) ворожнеча.

АНТИДОТ, протиотрута; лікувальний засіб.

АНТИМОНІЯ, балаканія, пустомельство, марнослів'я, базікання, теревені, ляпання, патякання, розпатякування, варнякання.

АНТИПАТІЯ, неприхильність, відріза, неприязнь, огіда, *сил.* нелюбов.

АНТИТЕЗА, протилежність, супротивність, протиставлення, заперечення.

АНТИХРИСТ, сатана, диявол, нечиста сила, дідько; *лай.* безбожник, невіра, *з.* анахтема, беззаконник.

АНТИЧНИЙ, (*культуру*) давньогрецький, давньорімський; *п.* стародавній, давній, старовинний, давноминулий.

АНТУРАЖ, оточення, довкілля, навколишне середовище, обставини, обстановка, *сов.* обстановка.

АНУ! анумо! ануте! ану бо! ану-ну! ну! нумо! нуте! ну бо!

АНУЛЮВАТИ, (*угоду*) скасовувати, касувати, визнавати не дійсною, *г.* уневажнювати, *дил.* денонсувати; (*вирок*) *док. г.* відкликати.

АНФАС, *пр.* в обличчя, лицем до глядача, *ім.* передня частина.

АНПЛЮЇС, приєднання, возз'єднання, злука.

АПАРАТУРА *зб.*, обладнання, устаткування; механізми, прилади, машинерія.

АПАТИЧНИЙ, байдужий, млявий; (*сонний*) неживий, (*погляд ще*) безживий, *сил.* мертвотний; *пор.* інертний, бездіяльний, пасивний.

АПЕЛЯЦІЯ, (*до кого*) звернення, петиція, просьба, прохання, клопотання, скарга.

АПЕТИТНИЙ, смаковитий; (*жінок*) привабливий, принадний, спокійливий; *пор.* смачний.

АПЛОДУВАТИ, оплескувати, плескати/ляскати, ляскотіти, біти в долоні, плескати руками.

АПОСТОЛ, проповідник, пророк; (*правди*) світоч, сіяч, побірник; (*свободи*) ревнитель; (*науки*) основоположник, засновник, *ок.* батько.

АПОТЕОЗА, *кн.* звеличування; (*у виставі*) заключний акт; кінєць, наслідок, результат, підсумок.

АПРІОРИ *пр. кн.*, без перевірки, на віру; наперед.

АПРОБАЦІЯ, (*діяльності*) затвердження, схвалення, санкція на, *г.* апробата.

АПТЕКАР, провізор; (*дипломований*) фармацевт.

АРБІТР, посередник, третейський суддя.

АРГУМЕНТ, (*у полеміці*) доказ, підстава, підпертя, обґрунтування, резон.

АРГО, жаргон, сленг, *жм.* суржик; (*злодійське*) блатна мова.

АРЕАЛ *кн.*, (*розселення*) територія, терен, регіон, область, район.

АРЕНА, (*цирку*) манеж, кін, майданчик; *п.* (*дій*) поле, ніва, сфера, царина, фронт, театр.

АРЕШТОВУВАТИ, заарештовувати, ув'язнювати, в'язніти, *кн.* ізолювати, *жм.* брати, забирати, хапати, лапати, в'язати, *обр.* голіти лоба, брати під варту/арешт; (*на час*) затримувати.

АРИСТОКРАТІЯ, шляхта, дворянство, вищий світ, блакитна кров, світська чернь, *сов.* знать, *жм.* вельможество, панство; (*придворна*) придворні; *п.* еліта, вершки.

АРКА, *досл.* дуга; *буд.* вікно/двері/у формі дуги; (*триумфальна*) брама.